

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

16–18. századi utazók, utazások

KULCSÁR KRISZTINA

Ha főurak útra keltek... 18. századi főúri utazástípusok Albert szász-tescheni herceg és Mária Krisztina főhercegnő közös utazásai alapján

DINNYÉS PATRIK

Mogiljovtól Szmolenszkig:

II. József német-római császár és

II. Katalin orosz császárnő első

találkozása és közös utazása (1780)

OLGA KHAVANOVA

Pavel Petrovics orosz nagyherceg

bécsi látogatása 1781–1782-ben

RING ÉVA

*Egy osztrák kereskedelmi tanácsos
élményei Moszkvában.*

Karl von Zinzendorf 1774-es naplója

34. évf.

2019

3. szám

Bemutatjuk Daniel Unowsky történészt

34. évfolyam

2019. 3. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány

az

Nemzeti Kulturális Alap

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCsik PéTER
GALAMB GyÖRgy
HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
SZÁSZ GéZA
TOMKA BéLA

TÓTH HAJNALKA
TÓTH SZERGEJ
VUKMAN PéTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

KURDI KRISZTINA

A memoár mint útleírás. A tokaj-hegyaljai bor útja Dov Ber Birkenthal bole-
hovi zsidó kereskedő visszaemlékezései alapján 5

KULCSÁR KRISZTINA

Ha főurak útra keltek... 18. századi főúri utazástípusok Albert szász-tescheni
herceg és Mária Krisztina főhercegnő közös utazásai alapján 20

DINNYÉS PATRIK

Mogiljovtól Szmolenszkig. II. József német-római császár és II. Katalin orosz
császárnő első találkozása és közös utazása (1780) 37

ISKRA SCHWARCZ

Nagy Péter pozsonyi látogatásáról 64

OLGA KHAVANOVA

Pavel Petrovics orosz nagyherceg bécsi látogatása 1781–1782-ben 72

RING ÉVA

Egy osztrák kereskedelmi tanácsos élményei Moszkvában. Karl von Zinzen-
dorf 1774-es naplója 84

Műhely

MEZEY ANDRÁS

Prágai tavasz, prágai ősz. Egyházpolitika és a magyar katolikusok reagálásai
korabeli hangulatjelentések alapján 98

TUSOR PÉTER

Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918
(Vázlat) 109

Múltidéző

Moscovia. Egy szentszéki legátus leírása moszkvai útjáról 1581-ből (Fordí-
totta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Dobszay
Balázs*) 122

Határainkon túl

„...elutasítottam, hogy a Monarchiát pusztán a régmúlt relikviájának tekint-
sem” Beszélgetés Daniel Unowskyval (Az interjújt készítette: *Deák Ágnes*) 135

Daniel Unowsky műveinek bibliográfiája 139

DANIEL UNOWSKY

Helyi erőszak, regionális politika és állami válság. Az 1898-as zsidóellenes lá-
zadások a Habsburg Galíciában (Fordította: *Deák Ágnes*) 142

Figyelő

A Habsburgok pénzügyi-katonai állama (<i>The sinews of Habsburg power: Lower Austria in a fiscal-military state, 1650–1820. Oxford University Press, Oxford, 2018.</i>) SZLJÁRTÓ M. ISTVÁN	162
Kossuth Shakespeare-jétől az angol nyelvű Magyar Történetig. Történelmi barangolások az angol–magyar kapcsolatok világában (<i>Frank Tibor: Britannia vonzásában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.</i>) CORA ZOLTÁN	168
„Würt-emberek” a „Csudák Évében” <i>Horváth Béla: A 6. (Württemberg) huszárezred az 1848–49-es magyar szabadságharcban. '48as Könyvtár. Line Design Kiadó, Budapest, 2017.</i> KEMÉNY KRISZTIÁN	175
A demokrácia utolsó fóruma (<i>Palasik Mária: Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949). Ország-ház Könyvkiadó, Budapest, 2017.</i>) LENGYEL ESZTER	180
A könyv, amit nem lehet elfelejteni (<i>Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszék. Szélgjegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről. L'Harmattan, Budapest, 2018.</i>) BALOG IVÁN	184
<i>Számunk szerzői</i>	187

A könyv, amit nem lehet elfelejteni

Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszék. Szélgjegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről. L'Harmattan, Budapest, 2018. 226 oldal

Borsi-Kálmán Béla írta az egyik legjobb – ha nem a legjobb – futballkönyvet, *Az Aranycsapat és a kapitányát* tizenegy évvel ez előtt, de az a kötet csak azt az egy kiadást érte meg. A szerző közben egyes részeket folyóiratokban, tanulmánygyűjteményekben újra közölte, majd gondolt egyet, és – számos új írással kibővítve – együtt megjelentette. Ez a *Pseudo-fociesszék*. Az alábbiakban ezt és a 2008-as opuszt együtt taglalom.

A futballkönyvek többsége szórakoztató. Élvezetes, bulváros stílusban íródott kellemes olvasmányok, amelyeket többnyire egy ültő helyemben olvasok el, szinte falva a betűket. Később sem okoznak csalódást: ha évek, évtizedek múlva veszem elő őket, újra meg újra felvidítanak. Leginkább azonban az könnyíti meg olvasói újrafelhasználásukat, hogy amint letettem őket, már semmire sem emlékszem belőlük. Habkönnyű, de többnyire üres írásművek. Örökifjú újszülötté várszólnak, akinek minden vicc új.

Borsi-Kálmán Béla könyvei viszont nehezek, sokszor fejfájdítók. A szerző rengeteg idéz (sokszor feleslegesen), túl sokat foglalkozik önmagával, ráadásul csapongva, meglehetősen fegyelmetlenül ír, azaz: túlírja szövegeit. S még egy dologban különböznek művei a fockiskönyv-termés nagy részétől: évek múlva is világosan emlékszem rájuk. Azokat nem lehet megjegyezni, Borsi-Kálmán Béla (a továbbiakban: BKB) könyveit viszont nem lehet elfelejteni – a tartalmuk, az üzenetük miatt. Mondanak valamit a labdarúgásról, leginkább a magyar futballról, mégpedig fontosat és mélyet.

Fő kérdése: hogyan, mitől sülyedt ilyen mélyre labdarúgásban az egykori világszó?

Ez további kérdéseket vet fel, amelyek közül az első már nagyon régóta kínoz minden magyar szurkolót és szakembert: miért vesztettünk az 1954-es VB-döntőben? A szerző az okok közül a legfontosabbnak azt tartja, hogy Puskást lerúgták az NSZK elleni 8:3 alkalmával, mivel feleslegesen cukkolta Liebrichet. Ez az arrogancia fosztotta meg vezérétől, egyúttal a világ legjobbjától a magyar csapatot – folytatja BKB, majd az elbizakodottság történeti-társadalmi hátterét kezdi el boncolgatni. A könyvnek ez az egyik fő erénye: jól vegyíti a társadalomtudományi felkészültséget a fociban való jártassággal. Borsi-Kálmán Béla ugyanis történészprofesszor, rengeteg könyv szerzője, egyúttal a hatvanas évek nagy Fradijának labdazsonglőr, de nem elég erőszakos, ezért a tartalékba szorult játékosa.

Puskás hübrisze mögött a magyar kultúrfőlény tudata húzódik meg – fogalmazza meg tézisé a könyv. Összefüggést lát a sportág fellendülése és a trianoni trauma között: az ország kétharmadának elvesztését pótszerekkel, így sportsikerekkel igyekeztek kompenzálni, amelyek a magyar kultúrfőlényt voltak hivatottak demonstrálni. Ez a tendencia a második világháború után, majd a kommunista rendszerben is folytatódott, csak akkor már latensen, hiszen a Horthy-rendszer ideológiáját már nem lehetett nyíltan hirdetni – viszont a passzív rezisztencia révén annál nagyobb erővel, a második társadalomban egyfajta lesülyedt kultúrjósággént jutott érvényre. Ez az életvilág-ideológia azt a meggyőződést fejezte ki, hogy mi, magyarok tudunk a leginkább élni. Mi tudjuk, mi a jó: hogyan kell mulatni, udvarolni, a mi ételeink, boraink, nótáink a legjobbak. És mi tudunk a legjobban futballozni is, mert mi vagyunk a legkreatívabbak, a legtehetségesebbek. Ezt a labdarúgó-kultúrfőlényt – folytatja Puskás példáján Borsi-Kálmán – a pályán is érvényesíteni kell. Ahogy Öcsi

hangoztatta: „...apró gólokkal kell megzavarni az ellenfelet”. Vagyis az elejét kell meghajtani, berámolni néhány gólt, mindezt technikai trükkökkel fűszerezve. Hadd lássa az ellenfél, hogy mi mennyire tanárok vagyunk hozzá képest.

Ez legtöbbször be is jött, de a németek soha nem adják fel, ezért éppen ellenük nem vált be. Többek között azért sem, mert a „száguldó őrnagy” időközben elvesztette a csapaton belüli vezérszerepét. Az eredmény a magyar sporttörténet egyik legfájóbb kudarca és Puskás évekig tartó visszaesése – aminek kuriózumszámba menő spanyolországi újjászületése vetett véget. A másodvívás rejtélyéhez a szerző érdekes megfigyeltést kínál. Az autoritarizmus szellemében felnőtt Puskás otthon kitanulta, hogyan kell hatalmasságokkal szót érteni, hogyan kell a szórakoztató udvari bolond szerepét játszva kisebb-nagyobb privilégiumokat kijárni magának, de játékosársainak is, és ezt a szociális tőkét, ezt a speciális kommunikatív kompetenciát jól kamatoztatta ellentett előjelű diktatúrákban: a Franco-rezsimben, majd edzőként a fekete ezredek Hellászában, Anvar Szadat Egyiptomában, Pinochet Chiléjében is. BKB-t dicséri, hogy mindezt nagy empátiával, ítélkezés és felmentés nélkül, a megértés igényével elemzi, ezáltal kimarad az ízléstelen „Öcsi-bizniszből”.

Labdarúgásunk hanyatlásának következő etapja ebben az elbeszélésben a hatvanas évek, meghatározó drámai konfliktusa pedig az Albert Flórián – Varga Zoltán ellentét. BKB ebben egyértelműen Varga Zoltán mellett teszi le a voksát, mert a szóke nyolcasban a Kádár-rendszer ellenfelét, a Császárban viszont a kádárista kompromisszumot elvtelenül megkötő megalkuvót lát. 2008-ban megjelent könyvében így fogalmaz: „Fokozatosan olyan légkör alakult ki a futballpályákon [...], hogy a játékosok belátták: követelőzni, keménykedni, okoskodni nem célszerű, előbb-utóbb megüti a bokáját

az ember. De lehet alkudozni, egy kicsit zsarolni, meg lehet főzni (fűzni) valamelyik górt, be lehet óvatosan mérni, meddig tanácsos elmerészkedni. Meddig lehet például büntetlenül lazszálni az edzéseken, melyek azok a meccsek, amelyeket feltétlenül hozni illik, és melyek azok, amelyek esetleg »el-passzolhatók« [...] Minek törjük magunkat, ha a bajnoki címet így is elhódíthatjuk..., a »lét« így is megkereshetjük. S továbbra is utazhatunk Nyugatra, Latin-Amerikába.”¹

BKB nyilvánvalóan a Kádár-korszakot ismeri jobban, rothasztó, gerincporlasztó hazugságaival, kisstíliú aljasságával – de egy kommunista diktatúrán belül ez tényleg a kisebb rossz volt. Ez alól éppen a könyv témájául szolgáló sport és a labdarúgás képez kivételt, ez indokolja a szerző helyenként már-már prófétai dühét. A probléma azonban ennél mélyebb, ezért megérdemli, hogy alaposabban foglalkozunk vele.

A magyar labdarúgás részben éppen a rendszer fokozódó desztalinizációja miatt esett vissza a hatvanas években. A futballtörténet tanúsága szerint a magas színvonalú labdarúgás számára elsősorban a fejlett piacgazdaság előnyös – ennek lehetünk szemtanúi manapság –, a sportág fejlődésének korai szakaszában azonban a diktatúrák is kedvező környezetet biztosítottak. Ez azt bizonyítja, hogy az „embertelen politikai rendszer = gyenge sportélet” képlet hamis, mert a sport önálló professzionális logikájú alrendszer. Sőt, a magyar tapasztalat azt mutatja, hogy – a történelem fintora következtében – a kommunista szisztéma keménységének viszonylagos enyhülése a labdarúgásban visszaesést okozott. Az ötvenes években a futballban erősebb teljesítménykényszer érvényesült, mint a rá következő évtizedben, mert a legjobb focisták és a lakosság életkörülményei közti olló nagyobb volt. Nívós futball pedig ott terem, ahol csak az élhet meg jól a bőrlabda kergetéséből, aki nagyon jól csinálja – ami azt is jelenti, hogy a gyengébb-

¹ Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és a kapitánya*. Budapest, 2008. 184–185.

bek *ne* élhessenek meg belőle, ne lubickolhassanak a langyos pocsolyában. A teljesítménymotiváció azonban nemcsak piaci versenyből eredhet; származhat a hiánygazdaság, az esztelen tervutasításos gazdaságpolitika okozta nyomorból is, amelyekből a sportkarrier kiutat kínál. A Kádár-rendszerben nem voltak olyan súlyos megélhetési nehézségek, mint a Rákosi-korszakban vagy még később a béketáborbeli országok többségében, ezért a hatvanas évektől ez az anyagi ösztönzés csökkent. A sztálinizmus kegyetlenül egyértelműbb volt abban is, hogy a futballistákat a világklasszis középhátvéd Szűcs Sándor kivégzésével megfenyegette – ettől kezdve nem mertek disszidálni. Az 1956 után meggyengült, elgyávult kommunista hatalom már nem mert ilyen eszközkhöz nyúlni, profizmus híján viszont más, hatékony ösztönző eszköze nem akadt.

A *Pseudo-fociesszé*kben sok más értékes írás is olvasható – ezek teszik ki a kötet jóval több mint felét. Ilyen az Esterházy Péterről szóló, amelyben BKB a kiváló írónak és egyben pengés futballistának állít emléket. Szerzőnk számára Esterházy azért is emblemikus figura, mert azt a szó igazi értelmében vett úriembert, gentlemant látja benne, aki egyszersem európai, nyugatos polgár is. Borsi-Kálmán Bélának, a történésznek egyik vezéreszméje a nemesi polgárisodás, a magyar történelemből hiányzó „dicsőséges forradalom”, amely áthidalhatná históriánk és jelenünk rossz, hamis

antagonizmusait. Ezekre pedig azért is érzékeny, mert zsidónegyedben felnőtt, Erdélyből áttelepült keresztényként, majd hosszú ideig külszolgálatot teljesítő diplomataként, az FTC-ből entellektüel volta miatt kilógó „létszámfelettiként” többszörösen is átélte a kisebbségi létet, azt, hogyan kell és lehet – Esterházyval szólva – „egyszerre kívül és belül lenni a tizenhatoson”. Ennek szellemében fociesszéiben belülről és respektussal ábrázolja a román focit. Felfogására jellemző, hogy ő volt az, aki egy levelében figyelmeztett: ne sajtáítsam ki az Ajaxszal két BEK-et nyert edzőszenit, Kovács Istvánt, ne mondjam, hogy ő a mi Kovácsunk, mert az anyja román volt. Újra meg újra rámutat: mindkét ország labdarúgása rengeteget köszönhet multikulturalitásának, a rengeteg nem magyar és nem román származású játékosnak, trénernek – és értelmiséginek, szakembernek. Ahogy igaz ez Franciaországra is, a könyv több írásában is elemzett futballnagyhatalomra, ahol BKB évekig diplomataként dolgozott, és amely a Le Pen által kiutált színes bőrű futballzsenik nélkül nem nyerhetett volna kétszer EB-t és VB-t.

Borsi-Kálmán Bélát elvesztette a Fradi és a magyar labdarúgás, mert nem tudott eléggé a pályán „harapni” – de nyert helyette egy vérbeli „fociológus” futballtörténész-eszszéistát.*

BALOG IVÁN

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazda-

ságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.